

о. Іван МУЗИЧКА (Рим)

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДРУКОВАНИЙ ІРМОЛОЙ*

Загально в нас і не відомо, що ось минатиме рівно 250 років, як у Львові вийшов перший на українських землях друкований Ірмолой. Здається на перший погляд, що це незначна подія, а однак це факт великої ваги в історії нашої Церкви, а особливо в історії нашої музики. Значення цього факту велике тим, що Ірмолой із датою 1700 року — це наше рідне досягнення, яким ми на доброго півстоліття випередили і перевищили сильнішу тоді московську православну Церкву Петра I та дали поштовх і взір для пізнішого першого московського Ірмолая, що появився аж у 1772 році. В цьому не було, зрештою, нічого дивного. Україна була століттями вчителем церковної музики для Московщини і лише в ХІХ ст. «добрий учень», прилучивши передше Київську митрополію до Москви, усуває «вчителів» його власну церковну музику і поволі прищеплює йому свою власну національну і стилізовану вже тоді в 1850 році Бахметьевим¹.

Український церковний спів стояв вище від московського. Варто б пригадати тут слова чужинця сирійського диякона Павла, що в 1653 бував у Росії й Україні і безсторонно вказує на той факт: «Тот же Павел Диякон делает различие между церковным пением, которое он слышал на севере, и пением, которое он слышал на юге России (тобто в Україні). Здесь, по его словам, была заметна любовь к пению и знание музыкальных правил: здесь в пении были слышны высокие и приятные звуки. А Москвитины, не зная музыки, пели на удачу; им нравился низкий, грубый и протяжный голос, который неприятно поражал слух, они даже порицали высокоголосное пение и укоряли этим пением Малороссов, которые, по их словам, в этом случае подражали полякам»².

* Уперше надруковано в: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni/Записки ЧСВВ*, 2 (8), зош. 1-2, Рим 1954, с. 254-264.

¹ о. П. Будний. *Гласовий розспів Києво-Печерської лаври українською мовою*, с. 4.

² Л. Руцинский. *Религиозный быт русских по сведениям иностранных писателей XVI и XVII веков, Чтения в императорском Обществе истории и древностей*

Не без користі буде, отже, приглянутись ближче цій знаменній і важливій історичній події, що стільки доказує про живучість нашої Церкви навіть в лихих часах та про її духову окремішність і вищість.

Поки розглянемо саму подію друку цього пам'ятного Ірмолая, що почав приготувлятися в 1700 році, а вийшов у 1707 році^{*}, слід побачити коротко часи та ситуацію тодішнього нашого церковного життя та стан тодішньої нашої церковної музики.

Львів, що в ньому приготувлявся і друкувався Ірмолой 1700 р., разом із Перемишлем і Луцьком не належали до Берестейської Унії 1596 року. Однак єпископ Львова Йосиф Шумлянський, що перейняв Львівський єпископський престіл, 1668 року схиляється до церковної єдності і в році 1677 приватно робить свою унійну заяву, не вважаючи ще пору за відповідну на публічне приступлення цілої дієцезії до унії. Головною причиною відложення цієї публічної заяви єпископа був спротив львівського духовенства і, особливо, Ставропігійського братства. Щойно у травні 1700 р. по порозумінні єпископа із світським духовенством Львів приступив до церковної вселенської єдності³. Пам'ятна ця дата лучиться із датою почину нашого Ірмолая.

Ставропігійське братство довго опиралось і приступило до унії вісім літ пізніше. Не малу роль у цьому кроці Ставропігійського Братства відіграв і наш Ірмолой. Братство мало в своїх руках друкарню, що приносила йому великі доходи. В його руках неначе знаходилася тоді монополія на друк церковних книг. Єпископ Шумлянський, що приготувляв терен для унії і мріяв про далекосяглі реформи в своїй дієцезії (чого однак при своїй палкій вдачі не доконав), заложив власну друкарню, чи радше доручив її zorganizувати оо. Василянам, що жили в монастирі при храмі св. Юра. В той спосіб хотів єпископ унезалежитись від друкарні братства⁴. Друкарня стала конкурентом для брат-

российских при Московском Университете, 1871, кн. 3, с. 42. Автор на початку сам стверджує: «Что касается нашего церковного пения, то оно не нравилось иностранцам. Даже Павел Диякон, который почти все хвалит и всему удивляется в нашем Богослужении, в этом случае изменяет тон речи».

* Це твердження помилкове: львівський першодрук з'явився таки 1700 року. Докланіше про це див.: Ю. Ясиновський. *Перші східнослов'янські нотні видання, Українське музикознавство*, вип. 9, Київ 1974, с. 128-137 (ред.).

³ E. Likowski. *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1906, s. 2-3.

⁴ D. Zubrzycki. *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi*, Lwów 1836, s. 28; M. Andrusiak. *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708)*, Lwów 1934, s. 134. Це вже друга друкарня єпископа Шумлянського, що її заложив він, коли явно приступив до унії. Першу продав, не маючи з неї жодного доходу, 17 вересня 1688 року і зложив при тому братству зобов'язання, що ніколи про друкарню не буде думати.

ства. Не стояла вона технічно високо, бо кошти її організаторів були малі, черенки витоплювали самі, але занепокоєння братства було чимало. Воно запротестувало, використовуючи зобов'язання єпископа, що ним заявляв, по продажі своєї першої друкарні 1688 р., більше друкарні не закладати. Єпископ відповів, що з хвилиною, коли він став католиком, жодні приречення його не зобов'язують, тому що для своїх вірних мусить друкувати книжки вільні від неточних наук, що противляться католицькій вірі⁵.

В цій святоюрській примітивній друкарні появився наш Ірмолой. По його появі братство знищене війною приступає до унії, незважаючи навіть на те, що за свою постійність при православ'ю і для збільшення своїх доходів одержало від царя Петра I привілей продавати і поширювати свої видання по всій Україні⁶. До унії приступило Братство під умовою, «что в униатском монастыре св. Георгия на предградии Львовском не будут более печатать книги»⁷. Тому теж Братство, приставши до унії, закупило все, що знаходилося в цій друкарні разом із нерозпроданими примірниками Ірмолая, змінило його заголовну сторінку і розпродувало його як своє видання⁸.

⁵ М. Andrusiak, op. cit., s. 135. Єпископ хотів своєю друкарнею теж і до деякої міри змусити братство до унії, але, чи аж думав він матеріально його в той спосіб знести, по думці деяких (А. Криловський в АЮЗР, ч. 1, т. XII, с. 99), сумніваюсь, бо єпископ мав вже гіркий досвід з першою друкарнею, що сам її повести не зможе і братство було цього свідоме. Окрім того, ця друга друкарня була занадто убога. В ній вийшов лиш наш Ірмолой. Бачимо теж, що єпископ радо її продає зараз по приступленні братства до унії. Про цензуру книг мало братство з єпископом спір ще передше і той спір єпископ програв; єпископ загалом хотів, щоб братство від нього залежало (М. Andrusiak, op. cit., s. 127).

⁶ А. Петрушевич. *Сводная Галицко-русская летопись*, Львов 1874, с. 36; АЮЗР, ч. 1, т. XII, с. 614.

⁷ А. Петрушевич. *Сводная летопись*, с. 36.

⁸ Там само: «В том Ставропигийском братством приобретенном Ирмологе был заглавный лист заменен другим и он распродан jako книга, напечатанная в Ставропигийской типографии». Тому ще сьогодні деякі приписують братству видання Ірмолая 1700. Див. теж: М. Andrusiak, op. cit., s. 135. Братство приступає до унії в травні 1708 і 16 травня того ж року ігумен Денис Сінкевич продає з доручення єпископа друкарню. Про продаж маємо документ, в якому говориться: «Wagując y to Ichmościom Bratstwu, ex fide bona assecurując, że jakośmy żadnych instrumentów, do drukarni należących, jako to Pansom, Matryces, Litery, ani Irmołojnych, ani inszych iakowych kolwiek, przy sobie nie zostawili ani zatrzymali, tak ani in futurum takowych ani innych żadnych ani drukarni żadnej renowować y fondować nie mamy y nie będziemy mogli sub poenis in contravenientes w prawach y przywilejach tym że Ichmościom Panom Bratstwu» (А. Копистянский. *Материаль, относящиеся к истории львовского Ставропигиона в 1700-1767 гг. с предисловием*, Львів 1936, с. 18). Вже 14 липня. 1708 р.

В 1700 році почалась т. зв. Північна війна, в яку Петро I втягнув і Україну, провід якої находився у второпних політичних руках гетьмана Мазепи. Північна війна, що принесла тяжкі удари для української католицької Церкви, мала свій вплив і на життєвий шлях нашого Ірмолая. Саме ця війна причинилась до його спізненої появи. Облога Львова Карлом XII (вересень 1704), упадок міста і тяжка контрибуція, яку наклали шведи, спинили розмах завзятих видавців і припинили і так спізнену воєнними приготуваннями працю. Шведи не пощадили і монастирів: «Русь Львовская, особенно же Ставропигиальное Братство, понесли большие потери, ибо было принуждено не только отдать все свои гроши и серебряные вещи кроме спрятанного одного серебряного креста, но даже и Евангелие»⁹. В 1705 р. велика пощесь «чорна смерть» вибухла у Львові і в околиці, багато жителів Львова повтікало¹⁰, що теж не мало зупинило всю працю у Святоюрській друкарні.

Як виглядало музичне життя України і української Церкви в той час? Д. Антонович називає цю добу, коли гетьманів Мазепа, «золотою добою українського мистецтва». Теж і в Московщині починається тоді «велика реформа» та «прорубування вікна на захід». Вистане хоч би згадати, що в Москві 1702 р. відкривається перший театр. Цар Петро велику увагу звернув і на церковну музику, хоч вона тоді в Росії остала в забутті через розвиток оперової музики і консерватизм російської церковної єрархії.

Українська церковна музика, особливо на західних землях, носить теж печать тодішніх історичних подій і рухів. Занепад православної церкви, унійний рух, розквіт і вплив сусідньої церковної латинської музики в Польщі причиняються великою мірою до рефлексії, щоб ступати у музичному житті новими шляхами часу¹¹. Вже від 1500 року Україна додержує кроку Заходові бодай у триголосовому тодішньому стилевому співі, хоч у нотопісі не зрікається ще крюкового письма (невмів). Рукописні пам'ятки тих часів показують нам вже триголосий виклад трирядкових крюків над текстом. Від другої половини XVI століття швидкими кроками розвивається партесний (хоровий) церковний спів та із заснуванням Могилянської Академії (1632) доходить до вершини свого розвитку. З України партесний церковний спів іде в

Братство робить контракт із друкарем Василем Ставницьким про друге видання Ірмолая (АЮЗР, ч. 1, т. XII, с. 419).

⁹ А. Петрушевич, цит. пр., с. 23.

¹⁰ А. Петрушевич. *Дополнение к Сводной Галицко-русской летописи с 1700 по 1767 год*, Львов 1891, с. 40.

¹¹ В. Металлов. *Очерк истории православного церковного пения в России*, изд. 3, Москва 1900, с. 81.

Московщину в час, коли політичні взаємини України з Московією нещасливо затісняються і там великим його прихильником став патріарх Нікон. По його смерті Синод усунув «новість» і повернув до одноголосного співу. Кінець сімнадцятого століття — це розквіт хорového (партесного) співу в Україні¹². В реєстрі Львівського Ставропігійського братства із 1697 р. бачимо понад 260 творів від 3 до 12 голосів¹³.

XVII століття — це теж період в Україні, в якому лінійний нотопис усуває доцьогочасне крюкове письмо. А 1700 рік — рік видання українського Ірмоля — є переломовою датою, від якої починається друкування нотною системою на лініях за західним зразком. Проти нового лінійного нотопису виступав Іван Вишенський (що поборював теж і хорівий спів), який добачував в цьому небезпеку новин з Заходу. В Московщині залишено крюки щойно з роком 1772¹⁴, у греків вони побутують ще подекуди і сьогодні й остали теж у московських старообрядців¹⁵.

Нова нотна лінійна система, що нею друкований наш Ірмоля, появляється в Україні в другій половині XVI століття і дістала згодом назву «київське знам'я». Це є в деякій змінній і упрощеній формі нотопис тодішньої західної мензуральної нотної системи. Зміни є досить характеристичні і не знаходять тотожності у західних зразках, що й вказує на оригінальність¹⁶. Прийшло це нотне письмо до нас мабуть через Молдавію, як дехто думає¹⁷. На жаль, сьогодні не знаємо навіть імені ініціатора цієї гарної і нової тоді ідеї. Річ гідна, щоб її колись окремою студією дослідити.

Прийнялась ця система дуже радо, була вона простіша, ясна, а над усе — легка до вивчення і переписування. В половині XVII століття з України ця система йде в Москву¹⁸.

Церковний спів не розвивався і не поширювався в широкі маси саме через трудність і чимраз більшу скомплікованість (особливо в

¹² В Московщині партесний спів розвивається під проводом українців.

¹³ АЮЗР, ч. 1, т. XII, с. 62–71. На жаль, нічого з того не остало до наших часів.

¹⁴ В. Металлов, цит. пр., с. 51.

¹⁵ История русской музыки. Под ред. М. Пекелеса, т. I, Москва 1940, с. 88.

¹⁶ Д. Разумовский. *Церковное пение в России*, вып. 1, Москва 1867, с. 85.

¹⁷ Там само, с. 80–81.

¹⁸ Він побудував монастир «Новий Єрусалим», поселив там багато «южнорусцев». «Первые нотописные рукописи 1652 доселе хранятся в библиотеке этого монастыря. Все они писаны на юго-западе, или в Киеве, или в Могилеве или Витебске» (Д. Разумовский, цит. пр., с. 82). В. Металлов, цит. пр., с. 76–77, каже, що це письмо відповідало місцевим обставинам «юго-западної Русі» в боротьбі з унією і тому так швидко поширювалося.

Московщині) у виучуванні «крюкового співу». Дяки не вчили радо тої штуки, хоч за науку брали «мзду велию паче меры», нотні рукописні книги швидко нищились, а переписування та записування з пам'яті давало велику кількість варіантів¹⁹. Врешті нова нотна система була легкою технічно до друку. В Москві при кінці XVII ст. готовились до друку нотні книги крюками та прихід лінійної київської системи відвернув увагу ініціаторів від задуманого діла²⁰.

Нова лінійна система принесла зацікавлення співом і записом мелодій. Появляються численні рукописні Ірмоля²¹. Легкість в записі мелодій приносить, однак, велику кількість варіантів і неоднообразність у церковному літургійному співі. Виникла потреба такої однообразності, як теж і авторитетного зразка церковного співу. Те і дав наш рідний Львів і це є початком нашого Ірмоля 1700 року. Металлов каже: «Церковное пение в православной юго-западной Руси было всегда предметом особенной любви, забот и попечений со стороны пастырей и народа»²².

Вище бачили ми, що Ірмоля 1700 р. появилася в друкарні, що її інспірував для своїх великих унійних цілей єпископ Йосиф Шумлянський. Чи сам єпископ цікавився новою ідеєю видання Ірмоля, годі щось певного сказати. Здається, що ні, бо про це не згадує нічого ані автор цілости Ірмоля в своєму післяслові, ані автор передмови. Єпископ Шумлянський задивлений був тоді на справи унії, реформу дієцезії, забагато займався політичними справами²³, тож не виглядає, щоб мав час особливо цікавитись Ірмолем. Працею над Ірмолем, однак, цікавились особисто близькі співробітники єпископа, як ігумен монастиря св. Юра Йосиф Скольський, що написав передмову до Ірмоля, та ігумен того ж монастиря Діонісій Сінкевич, що зладив деякі

¹⁹ В. Металлов, цит. пр., с. 71.

²⁰ Д. Разумовский, цит. пр., с. 80.

²¹ В реєстрі Ставропігійського братства (1688–1692) згадується про рукописні Ірмоля (АЮЗР, ч. 1, т. XII, с. 10, 31 — під ч. 125). Цінним рукописом з тих часів є т. зв. «лицевий Ірмоля» із XVII ст., що знаходився в Церковно-Археологічному музеї при Київській Духовній Академії. Походить він із Володимира-Волинського і є західно-українського походження (тепер зберігається в НБУВ, ДА, 92 Л. — ред.). В тому ж музеї були два інші рукописні Ірмоля із XVII ст. Один з них переписаний 1652 р. (тепер зберігається в НБУВ, ДА, П. 346 — ред.), на другому є дописка пізнішої руки: «рукопись, с которой во Львове 1700 года напечатано» (тепер зберігається в НБУВ, ДА, П. 350 — ред.; Н. Петров. Западно-русский ирмологий XVII века, *Труды КДА*, 1884, № 5, с. 30–50).

²² В. Металлов, цит. пр., с. 81.

²³ І. Рудавич. Єпископ Шептицький, *Богословський вісник*, т. II, 1901, с. 26.

гравюри для Ірмолая. Скольський став ігуменом в 1707 році, був також деканом Львівським і Глинянським. В актах собору із 1707 бачимо його підпис зараз по підписі єпископа²⁴. Значить був він правою рукою єпископа Шумлянського. Він ділом видання Ірмолая був особисто зацікавлений. У своїй передмові Прологоменон він пише, що православна католическая Церковь серед своїх клопотів не мала досі друкованих нот, тільки те, що писали трудолюбивіи писци, имиже ради их немногочисленія, пачеже не скорописныя и многихъ по действию всякаго разногласія и не единогласно ірмоси Церковния предлагающаго не потребнаго в достотожномъ согласіи божественномъ творящихся различна пѣнія еже бѣ противу всегдашняго Христовой Церкви моленія моляще жениха своего Христа Спасителя: и даждь нам единими оусты и единымъ сердцемъ пѣти и воспѣвати и славити имя твое. Він цікавився тодішніми літургічно-музичними вимогами і потребами нашої Церкви і бачив потребу однообразності в церковному співі. Сего ради ми аще и скѣдоумни и на сіе доводства не имѣющіи но Божією и благочинія Церковнаго ревностію подвижаеміи благополучное къ изданію з ново сооруженна катедральнаго типографіи сея книги обрѣтши время, потрудимомся во славу Богу единому въ Троици святой славимому, Церкви святой православной къ украшенію... съ многими тщаніемъ и иждивеніемъ сію книгу Ірмолой по елику мощно исправивши на свѣт надати.

Денис Сінкевич, що був у 1690–1700 рр. ігуменом крехівського монастиря, був теж близьким співробітником єпископа Шумлянського, коли став ігуменом катедрального монастиря св. Юра у Львові. Здається, він мав нагляд над єпископською друкарнею, бо зладив і підписав акт продажі цієї друкарні 16 травня 1708 р. в імені єпископа. Сам він відомий український гравер на дереві (дереворити), відомий із гравюри крехівського монастиря²⁵. В нашому Ірмолої він разом із тодішнім гравером Никодимом Зубрицьким зладив кілька заставок і може особисто наглядав над мистецьким оформленням Ірмолая.

Дійсним автором, що з його рук вийшов перший український Ірмолой, особа нам мало відома. Пише він про себе при кінці книги у післяслові до читача, що і є одинокі досі джерело відомостей про його скромну особу. Зветься він Йосиф Городецький, зве себе старим українським почесним ім'ям пелгримъ терусалимскій і додає, що є ієромонахом і по званні — гісер и типографъ. В 15 році життя вступив він до монастиря, тут вивчив друкарську штуку і займався друкарством²⁶. Висвятив його на священика єпископ Шумлянський. Зробив він обіт, може через якусь

²⁴ А. Петрушевич, цит. пр., с. 35.

²⁵ Українська книга XVI, XVII, XVIII ст., Харків 1926, с. 316.

²⁶ и начахъ прилежати рѣкодѣлію типографскомъ и тѣмъ оупражнялася.

важливу подію в своїм житті, поїхати до Св. Землі²⁷. На це дістав він грамоти і благословення від єпископа. Свою подорож до Св. Землі відбув близько перед 1700 роком, бо, повернувши, він зразу взявся до видання Ірмолая. Був він в Єрусалимі, зложив поклін Гробові Христа і вмився в водах Йорданських, морем поплив в Єгипет, Олександрію і звідав південні славні палестинські городи; на кінець поїхав до Іспанії й Італії. В Італії був у Римі та Венеції. До Венеції тягнула його цікавість відвідати там відому друкарню, в якій вже в 1493 р. надрукований був слов'янський Часослов. По упадку Царгороду в Венецію виемігрували численні греки і Венеція стає центром друкарської штуки для греків і південних слов'ян²⁸. Там вироблялись вже від XV століття грецькі і слов'янські черенки для літургічних книг. Городецький може і мав доручення від Шумлянського розглянутись тоді по Заході, бо пише, що повернувшись, не медала должнѣ пришед даа благодареніе, благословенію его Милости Господинѣ виш реченомоу єпископу Івовскому, тако толико пѣтшествеіе благословеніемъ его сотворихъ.

Своїми оповіданнями та описами, без сумніву зокрема венецької друкарні, він викликав зацікавлення в монастирі і моленъ вѣхъ ѿ начальствѣющихъ инокъ в катедрѣ Івовской сѣт великомъ Хрѣва Гевргіа да ѿ рѣкодѣліа моего гісерскаго²⁹ сотворѣ типографію въ напечатаніе Ірмолая... Азъ же не щада себе по толикихъ пѣтнихъ трудехъ, гахъ са дѣла и поспѣшествомъ дарованіа бѣжіа произведъ въ совершеніе, рудѣ Россійскомъ оудивителное Ірмолоіа напечатаніе.

Думка про печатання Ірмолая не була нова і особа Городецького була лиш чинником до її реалізації. До 1700 року Ставропігійське братство видавало «Ірмолойчики» без нот, а по церквах в ужитку були Ірмолої в писаних «тетрадах». 1698 року старанням і в друкарні братства типограф Ставницький видрукував 1200 примірників таких Ірмолойчиків в 12-ку³⁰. Ірмолої без нот із самим текстом ірмосів вимагали знання співання напам'ять³¹. Нове діло видання Ірмолая було дійсно новістю. Городецький не без фахового вдоволення пише до читача: Вѣмъ

²⁷ идехъ овѣти моа воздати Господевіи паже изрекохъ.

²⁸ В Москву ідуть головні італійські вчителі друкарської штуки, в полуднево-західну Україну — німці. Це легко пізнати по термінології в друкарській техніці. З Венеції друкарська штука і книги ідуть на слов'янський схід, головні через Чорну гору. Венецьку друкарню відвідали перед 1704 р. московські бояри Голіцин і Репнін і вплинули потім на Петра I, що ввів гражданку (А. Петрушевич, цит. пр., с. 26).

²⁹ Він був спеціаліст у штуці відливання з олова черенків — гісер.

³⁰ АЮЗР ч. 1, т. XII, с. 407-408; там само, с. 167. Див. також т. XI, с. 262, 272.

³¹ Такі Ірмолої появлялись пізніше 1723 р. у Львові (видано 1500 примірників), в Києво-Печерській лаврі 1863 р., в Москві 1810 р.

яко вземши в рѣцѣ свои книгѹ сію и ѹвидѣвши тако ест̄ новое в цркви Россійской и новѣимъ хѹдожествомъ изданное дѣло.

Виданням занимались сам Городецький і браття Святоюрської обителі. Гравюрами і мистецьким оформленням старались згаданий вище гравер Денис Сінкевич і Никодим Зубрицький³².

Повний наголовок Ірмолоя звучить: *Ирмолой, си есть Всмогласник, от старихъ рѹкописанихъ экземплярей исправлений, благочиннаго же ради пѣнія церковнаго трудолюбіемъ иноковъ общежительныхъ обителі св. Великомученика Христова Георгія в Катѣдрѣ Епископской Львовской, новотипомъ изданный року Божія 1700, місяця Октоврія, в 9-тый день. Ніякихъ присвят, згадок короля або царя, чи епархії нема.*

Ірмолою друкований, хоч друк, зокрема нотний, не є досконалий, в двох красках — чорній і червоній для рубрик, на сірім тонкім і сильнім папері. Довжина друкованої сторінки 23,7 см, ширина — 12,7 см. Сторінок 474 із нумерацією вгорі сторінки. Нумеровані теж ірмоси поодиноких гласів, як це подибуємо і в сьогоднішніх Ірмолоях. По першій заголовній сторінці, на другій і третій поміщується *Прологоменон* Йосифа Городецького. На четвертій сторінці знаходиться велика і гарна гравюра Св. Івана Дамаскина. П'ятою сторінкою починається властива ірмолойна частина. На початку кожного гласу поставлені великі і гарні майже в шість сантиметрів високі ініціали. Кінцівки скромні, кожна сторінка із обвідкою. Кожний із гласів починається мистецькою заставкою. На деяких є підписи їх виконавців: DS = Денис Сінкевич, Никодим або NZ — Никодим Зубрицький. Заставка деколи зображує якусь думку із догматика, що ним кожний глас починається. Деякі замітніші: на сторінці 136 Христос несе ягня, вовк тікає, вгорі Пресв. Трійця і пелікан (робота Сінкевича). На сторінці 337 Христос на небі серед ангелів, внизу частина земної кулі з написами латинкою: Європа, Азія (теж роботи Сінкевича). На сторінці 131 — Христове Різдво (роботи Зубрицького).

Цілість Ірмолоя поділяється на п'ять частин:

I. Властива ірмолойна частина з поділом на вісім гласів від сторінки 1–333; кожний глас починається т. зв. догматиком першим (по стихирах на «Господи воззвах») і другим (по стихирах на стиховнах), що є ідентичні з дрібними винятками із сьогоднішніми. Далі слідує степенні-антифони та ірмоси.

³² Никодим Зубрицький — видатний український гравер на дереві і міді (1688–1724), ієромонах, здається, походження галичанин, як стверджує М. Голубець. Працював спершу у Львові, потім у Києві та Чернігові. Виконував роботи для Унева і Почаєва (Українська книга, с. 245; А. Петрушевич, цит. пр, с. 381).

II. Подовни на осемь гласовъ — сторінки 334–372; для прикладу — в першому гласі: *Бог Господь, Каменани запечатану, Гроб твой Спасе, Небесним чином (sic) радованіє, Прехвальній Мученици, О дивноє чудо.*

III. Трипѣсници на повечеріахъ — сторінки 373–441; є тут теж деякі піснеспіви постної і квітної Тріоди (напр. *На рїкахъ Вавилонськихъ*, прокимени Вечірні Чотиродесятниці, Літургія Пржедеосвященнихъ Дарів, *Тебе одіюцагося* та ін.)

IV. Пѣніє всенощное — сторінки 442–446 (*Благослови, душе моя Господа, Блажен муж*).

V. Скара albo реестръ ірмосовъ.

Як бачимо зі змісту, теперішні наші Ірмолої, виправляючи порядок, доповняючи в малих випадках те, що могло б належати до цілоти, — це репродукція раз початого діла в 1700 році. В нашому Ірмолої, у відрізненні від пізніших московських, не подається лише саме ірмолойне пініє, але включається в нього теж напиви т. зв. тепер «осмогласія», спеціальні напиви в часі обох Тріодей та напиви незмінних частин Богослужень включно із напівами Служби Божої (все те т. зв. «обиходное пініє»). В той спосіб у нашому українському обряді Ірмолою став книгою усіх напівів нашого Богослуження, як це бачимо в Ірмолої 1700 р.

Окремої студії вимагала б аналіза самого змісту Ірмолоя 1700, його джерел і відношення до сучасного йому українського київського ірмолойного пінія, як теж і до російського та грецького. При наших еміграційних джерелах це в цілоти неможливо зробити. Завданням наших музикологів в ділянці церковної музики буде по повероті на рідні землі і при можливості користати із збережених там рукописних Ірмолоїв та інших музичних пам'яток, що зберігаються по архівах Києва та Львова, таку аналітичну і порівняльну студію зробити. Ірмолою 1700 р. — це вислід еволюції ірмолойного і загального нашого богослужебного співу багатьох століть. При його даті ми стоїмо при лимані ріки в точці, де починається неспросліджений ще густий ліс із багатьма річками та струмками, що злились у 1700 році на стало в одне гирло. Скільки в ньому води з чужих земель, скільки з рідних потоків, скільки власного вкладу в їх формування і яка в тому мистецька вартість і глибина — це ще ціль великих і навіть не початих досі студій.

Через воєнні та інші хуртовини і лиха Ірмолою із датою 1700 року появився в 1707 році*. Його поява привернула до церковної єдності Ставропігійське братство, що закупило на тій основі єпископську друкарню Св. Юра і одержало решту накладу, що остав до продажі. В 1708 р. Братство приступає зразу до нового накладу і друкар Ставниць-

* Див. примітку *ред.* на с. 241.

кий дістає на це 5 мішків нот і текстів, 61 матрицю ірмолойних нот³³. Братству було спішно. Ще в 1707 році воно одержало від Петра I привілей продавати свої видання по всій Україні. Новим небувалим досі виданням можна було заповнити велику потребу. Друге видання Ірмолая 1709 появилось у дещо зменшеному виді*.

В чотири роки по появі першого Ірмолая, дякуючи декретові Петра I, Ірмолой 1700 вже знаходився в Куряжському монастирі в Харкові³⁴. В половині XVIII століття вживає його Києво-братський монастир. Видавав його і Почаїв, підкреслюючи, що він *впачно* (тщательно) *исправленъ по екземплярмъ греческимъ*³⁵.

Наступне видання Ірмолая з деякими змінами і доповненнями робить Ставропігійське братство в 1757 році. Він форматом більший, порядок в ньому дещо змінений, змістом повніший. В Предословії остали деякі речення із *Прологом* Скольського, а в післяслові типограф Іоан дякує Богу за викінчене діло молитвою Городецького.

Куди, однак, цікавішим для нас буде його відгук в Московщині. Поява Ірмолая 1700 року, як ми вже бачили, припинила старання в Москві видати друкований Ірмолой крюками. Там теж відчувався пекучий брак друкованого Ірмолая. Поява Львівського ірмолая була безпосередньою заохотою для нового почину³⁶. Ідеєю друку Ірмолая займаються типограф Степан Бишковський і співак Гаврило Головня — обидва земляки родом з Києва. Їх проєктів, однак, Синод не затверджує. Причина — нові лінійні ноти! Все-таки оба не знеохочуються. Церемонії надуми Синоду тривають від 1766 року до половини 1769. Врешті Синод дає дозвіл на печатання Ірмолая в нотно-лінійній системі. Друк першого московського Ірмолая почався літом 1770 і скінчився 21 червня 1772 року. В передмові, чи радше присвяті, теж зазначено, що виходить цей Ірмолой *первымъ тисненіемъ*. Московський Ірмолой не є передруком нашого українського. В ньому є мелодії, що панували тоді в Московщині. Замітне те, що в ньому містяться лиш ірмоси вісьмох гласів (перша частина Ірмолая 1700 р.) з додатком ірмосів празничних із їх припівками. Видання відрізняється окремою нотацією, що остала питоною потім для московських видань (уживав її і Почаїв) і різниться

³³ АЮЗР, ч. 1. т. XII, с. 419.

* Це твердження є помилкове: друге братське видання є повнішим і багатшим щодо змісту; див.: Ю. Ясиновський. *Перші східнослов'янські нотні видання (ред.)*.

³⁴ Д. Разумовский, цит. пр., с. 192.

³⁵ Там само, с. 193.

³⁶ Там само, с. 88 та ін.; В Металлов., цит. пр., с. 51, 78.

характером від київського знамени. Пізніші московські Ірмолойі — це точні передруки первовзору 1772 року.

З коротенької історії нашого першого друкованого Ірмолая бачимо очевидний, хоч, на жаль, мало відомий доказ дійсної вишости нашої Церкви в ділянці церковної музики і співу на Сході. Це не самохвальба, а історичний факт. Наша, зокрема, католицька Церква серед тих хитких політичних ситуацій історії, серед лихоліть вміла не лише найти правдиву дорогу до Христової єдності, але теж зберегти свої духовні мистецькі цінності і надбання. Вона була учителькою і зразком для сусідів і ворогів в ділянці церковного співу і музики. Тут однак впадає яскраво в очі одна темна тінь. В ділянці церковної музики і співу вона є лише ентузіастом та ініціатором; її діло схоплювала швидко Москва, чи то впрост, чи приманюючи й полонюючи чільних творців і мистців, і на початках все кінчилося. Продовження, завершення, систематична творчість, за малими і незначними винятками, вандрували і відбувались у Москві до тієї міри, як сказано було на початку, що рух впливу обертався поворотною дорогою та приносив, однак, із собою холодний подих півночі...